

JACEK PUCHALSKI¹

Uniwersytet Warszawski

ORCID 0000-0003-2023-6988

ZBIORY SEKRETARIATU ARCYBISKUPA MOHYLEWSKIEGO METROPOLITY ROSJI W WARSZAWIE (1925-1931)

**The collections of the Secretariat of Archbishop of Mohylew
Metropolitan of Russia in Warsaw (1925-1931)**

Abstract

The article is devoted to the collections (especially library and museum) of the Secretariat of Archbishop of Mogilev Metropolitan of Russia in Warsaw, about which there is no information in the literature on the subject. Their origin and functioning were related to the activities of the collaborators of Archbishop of Mogilev, the Metropolitan of Russia in Warsaw, Edward Ropp (1851-1939) – Rev. Antoni Około-Kułak (1883-1940), and Rev. Antoni Wincenty Kwiatkowski (1890-1970).

Keywords: history of libraries, church libraries, Secretariat of Archbishop of Mogilev Metropolitan of Russia in Warsaw, Ropp Edward (1851-1939), Około-Kułak Antoni (1883-1940), Kwiatkowski Antoni Wincenty (1890-1970), Warsaw, Poland, 20th century

Abstrakt

Artykuł poświęcony jest zbiorom (zwłaszcza bibliotecznym i muzealnym) Sekretariatu Arcybiskupa Mohylewskiego metropolity Rosji w Warszawie, o których brakuje informacji w literaturze przedmiotu. Ich geneza i funkcjonowanie wiązały się z działalnością współpracowników Arcybiskupa Mohylewskiego metropolity Rosji w Warszawie ks. abp. Edwarda Roppa (1851-1939) – ks. Antoniego Około-Kułaka (1883-1940) i ks. Antoniego Wincentego Kwiatkowskiego (1890-1970).

Słowa kluczowe: historia bibliotek, biblioteki kościelne, Sekretariat Arcybiskupa Mohylewskiego metropolity Rosji w Warszawie, Ropp Edward (1851-1939), Około-Kułak Antoni (1883-1940), Kwiatkowski Antoni Wincenty (1890-1970)

¹ Dr hab. prof. uczelni Jacek Puchalski – pracownik naukowo-dydaktyczny Uniwersytetu Warszawskiego, historyk książki zajmujący się dziejami książki, bibliotek i bibliotekarstwa polskiego w kraju i na obczyźnie. E-mail: jacek.puchalski@interia.pl.

O zbiorach Sekretariatu Arcybiskupa Mohylewskiego metropolity Rosji w Warszawie są tylko wzmianki w literaturze przedmiotu, poświęconej głównie ks. abp. Edwardowi Roppowi (1851-1939). Pomijany jest też udział arcybiskupa w powołaniu i funkcjonowaniu warszawskiego Instytutu Naukowego Badania Komunizmu², a to właśnie w materiałach związanych z działalnością tej placówki są informacje na temat kolekcji muzeum i Biblioteki Sekretariatu³. Gromadzono ją głównie z myślą o dokumentowaniu przebiegu rewolucji w Rosji w 1917 r., powstania Rosji Sowieckiej (1917-1922), a później Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR), podstaw ideologicznych i ustrojowych tego państwa, jego polityki zagranicznej i wewnętrznej, zwłaszcza wobec Kościoła katolickiego. Miała także służyć za podstawę badań nad tymi zagadnieniami oraz wspomagać przedsięwzięcia wydawnicze. Jej powstanie i funkcjonowanie wiązało się z działalnością w Rosji, a później w Warszawie współpracowników E. Roppa – ks. Antoniego Około-Kułaka (1883-1940) i ks. Antoniego Wincentego Kwiatkowskiego (1890-1970).

1. W Rosji i Związku Sowieckim

Ks. bp E. Ropp przyjechał do Piotrogradu na początku 1917 r. Na zaproszenie Aleksandra Lednickiego (1866-1934) i hierarchów katolickich w Rosji wszedł do Komisji Likwidacyjnej do spraw Królestwa Polskiego. Był też członkiem Komisji ds. Kościoła katolickiego przy Ministerstwie Spraw Wewnętrznych Rządu Tymczasowego. W lipcu 1917 r. objął arcybiskupstwo mohylewskie, w bardzo trudnych warunkach zarządzając terytorialnie wielką archidiecezją. Po zwycięstwie bolszewików próbował ratować majątek kościelny przed nacjonalizacją i występował w obronie duchowieństwa przed ograniczeniami jego praw i represjami⁴. Solidaryzował się przy tym z prześladowaną Rosyjską Cerkwią Prawosławną⁵. Abp Ropp wspierał m.in. prace Piotrogrodzkiego Koła Warszawskiego Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości (TOnZP). W 1915 r. powołano do realizacji tych samych celów – inwentaryzacja, gromadzenie i opracowanie polskich dóbr kultury w Cesarstwie Rosyjskim – moskiewskie TOnZP, w którym działał A. Lednicki. Istniały też Wydziały Opieki nad Zabytkami – w Smoleńsku kierował takowym miejscowy proboszcz i dziekan ks. A. Około-Kułak. Materiały zebrane przez TOnZP wykorzystano później w pracach Komisji Mieszanych Reewakuacyjnej i Specjalnej w Moskwie, powołanych dla wykonania traktatu ryskiego⁶. W kwietniu 1919 r. arcybiskup został aresztowany. Według Antoniny Kozyrskiej: „Popularność Roppa, interwencje jego wiernych i kapłanów, Stolicy Apostolskiej, Polski i innych państw prawdopodobnie uratowały go przed rozstrzelaniem”. W listopadzie tego roku, w wyniku negocjacji polskiego i rosyjskiego Czerwonego Krzyża, przy współudziale nuncjusza apostolskiego w Warszawie Achillea Rattiego (1857-1939), arcybiskup został przekazany stronie polskiej⁷.

² Cf. A. Kozyrka, *Arcybiskup Edward Ropp. Życie i działalność (1851-1939)*, Lublin 2004.

³ Cf. J. Puchalski, *Katalog Centralny wydawnictw komunistycznych Instytutu Naukowego Badania Komunizmu w Warszawie (1930-1939)*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach”, 34/2019, s. 50-51.

⁴ A. Kozyrka *Arcybiskup Edward Ropp...*, s. 135-163.

⁵ *Ibidem*, 173-174.

⁶ Cf. J. Miler, *Działalność Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości na terenie Rosji*, „Spotkania z Zabytkami”, 30/2006, nr 12 (238), s. 34-35.

⁷ A. Kozyrka, *Arcybiskup Edward Ropp...*, s. 174-182.

Ks. A. Około-Kułak rozpoczął posługę kapłańską w Piotrogradzie w 1906 r. Po odbyciu kary twierdzy w 1911 r. wyjechał do Rzymu, gdzie uzyskał doktorat z prawa kanonicznego. W roku 1915 powrócił do Piotrogradu i objął probostwo parafii św. Bonifacego. W latach 1916-1918 pracował w Smoleńsku⁸. W Piotrogradzie był aktywny w organizacjach społecznych⁹, prowadził działalność wydawniczą¹⁰, ze współnikami założył specjalistyczno-nakładową Księgarnię Katolicką¹¹. Był znawcą i miłośnikiem książek, kolekcjonerem ekslibrisów (ok. 4000 eksponatów przed 1939 r.), zwłaszcza polskich duchownych i bibliotek klasztornych z Kresów Wschodnich¹². Po wyjeździe w maju 1918 r. ze Smoleńska¹³ przyjechał do Polski¹⁴.

Ks. A.W. Kwiatkowski¹⁵ rozpoczął posługę duszpasterską w 1915 r. w Moskwie¹⁶. Współpracował m.in. z lokalnym TOnZP, brał też udział w działalności wydawniczej¹⁷. Po rozruchach w lipcu 1917 r.¹⁸ otrzymał polecenie od abp. Roppa „zwalczania antireligijnej propagandy bolszewickiej”, co też czynił¹⁹. Zagrożony aresztowaniem na polecenie abp. Roppa wyjechał w 1918 r. do Charkowa, gdzie m.in. pomagał proboszczowi ks. Wincentemu Ilginowi (1886-1937)²⁰. Broniąc Kościoła, religii, polskości, występował przeciwko rewolucjonistom także podczas posługi kapłańskiej²¹. Wykorzystywał przy tym przywiezione z Moskwy „bogate materiały wydawane przez bolszewików, precyzujące ideologiczne podstawy bolszewizmu i rewolucji”²². Po ponownym zajęciu Charkowa przez wojska Armii Czerwonej, na początku 1920 r. Kwiatkowskiemu zarekwirowano wszystkie zbiory, a w marcu aresztowano²³. W ramach wymiany²⁴ przyjechał do Polski w kwietniu 1921 r.²⁵ W lipcu tegoż roku znowu znalazł się w Rosji jako ekspert Delegacji Polskich w Komisjach

⁸ T. Górski, *Antoni Około-Kułak (1883-1940)*, w: *Internetowy Polski Słownik Biograficzny*, [online] <https://www.ipnb.nina.gov.pl/a/biografia/antoni-okolo-kulak-1883-1940-ksiazki> (dostęp 5.04.2023).

⁹ Cf. A. Loster, *Towarzystwa Św. Wincentego a Paulo*, w: *Kościół katolicki w Rosji. Materiały do jego historii i organizacji*, z. 1, Warszawa-Poznań 1932, s. 87-101.

¹⁰ *Prasa katolicka ludowa w Petersburgu i jej inicjator ks. Około-Kułak*, „Pod Znakiem Krzyża – Wiara i Życie”, 29/1910, s. 11-14; A. Około-Kułak, *Kościół w Rosji dawniej, obecnie i w przyszłości. W tekście 21 ilustracji*, Kraków 1928, s. 22.

¹¹ A. Loster, op. cit., s. 102.

¹² E. Chwalewik, *Wojenne straty polskich zbiorów exlibrisów*, Wrocław 1948, s. 8.

¹³ A. Około-Kułak, *Szkice misyjno-wschodnie*, Warszawa 1929, s. 28.

¹⁴ R. Dzwonkowski, *Losy duchowieństwa katolickiego w ZSSR 1917-1939. Martyrologium*, Lublin 1998, s. 379.

¹⁵ Cf. T. Wolsza, *Kolaborant? Burzliwa biografia księdza Antoniego Wincentego Kwiatkowskiego (1890-1970)*, w: *Niepiękny wiek XX. Profesorem Tomaszowi Szarocie w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, komitet red. J. Eisler, D. Jarosz et al., s. 299-311.

¹⁶ A.W. Kwiatkowski, *Biografia nie podlegająca publikowaniu. Życiorys Księdza Antoniego-Wincentego Kwiatkowskiego*, [mss ukończony 1 maja 1955], w: Antoni Wincenty Kwiatkowski Papers, 1917-1969, Hoover Institution Archives, Stanford University, California, Collection Number: 71013, Box no. 1, k. 1 mps.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Demonstracje antyrządowe z 3-6 lipca 1917 r., cf. R. Pipes, *Revolucja rosyjska*, Warszawa 1994, s. 337-347.

¹⁹ A.W. Kwiatkowski, *Biografia ...*, k. 2.

²⁰ Cf. W. Ilgin, *Wspomnienia kapłana z Solówek. Jak to było w raju bolszewickim. Charków – Solówki – Piniega – Moskwa – Warszawa (1917-1933)*, Lublin 2006, s. 19-36.

²¹ A.W. Kwiatkowski, *Biografia ...*, k. 3.

²² Ibidem.

²³ Ibidem, k. 4.

²⁴ Cf. *Wymiana więźniów politycznych pomiędzy II Rzeczpospolitą a Sowietami w okresie międzywojennym. Dokumenty i materiały*, oprac. W. Materski, Warszawa 2000, s. 41.

²⁵ A.W. Kwiatkowski, *Biografia ...*, k. 5-6.

Mieszanych Reewakuacyjnej i Specjalnej w Moskwie. Delegowało go tam Ministerstwo Spraw Zagranicznych (MSZ)²⁶. W publikowanych dokumentach delegacji pojawia się osoba „głównego pełnomocnika Delegacji Polskiej prof. Kwiatkowskiego”²⁷ – ks. mgr Antoni Wincenty nie posiadał tytułu profesora, ale współpracownicy tak go mianowali, a on sam też czasem nim się posługiwał²⁸. Natomiast od 1930 r. profesorem (nadzwyczajnym) teologii był jego brat Wincenty (1892-1972)²⁹. Praca delegacyjna była dla Kwiatkowskiego okazją do „zdobycia wszystkich wydawnictw bolszewickich i dokumentów rewolucyjnych dla gruntownego poznania bolszewizmu”³⁰. Zebrał ok. 13 000 tomów publikacji socjologicznych, politycznych, pedagogicznych i antyreligijnych³¹ oraz „komplet prasy, plakatów itp.”³². Przywiózł te zbiory do Warszawy w 1923³³ lub w 1924 r.³⁴

2. W Warszawie

Po wyjeździe z Rosji arcybiskup Ropp osiadł w Warszawie. Zarządzał w miarę możliwości archidiecezją – do 1926 r., kiedy w wyniku konkordatu z Rzeczpospolitą pozbawiono go władzy ordynariusza archidiecezji mohylewskiej i metropolity Rosji, pozostawiając mu zwierzchnictwo nad duchowieństwem archidiecezjalnym, które znalazło się w Polsce (151 kapłanów na przełomie 1931/32 r.)³⁵.

Ks. prał. Około-Kułak (tytuł prałata papieskiego otrzymał w 1921 r.³⁶) był ówczesnie najbliższym współpracownikiem arcybiskupa. W kapitule archidiecezji mohylewskiej pełnił urząd kustosa³⁷. Od 1921 r. jako wikariusz generalny organizował tymczasową kurię archidiecezji, a od 1925 r. prowadził Sekretariat Metropolity Mohylewskiego, mieszący się przy ul. Mazowieckiej 11/31. W tym samym lokalu znajdowały się też biura: Sądu Duchowego, Wikariatu Generalnego, Polskiego Chrześcijańskiego Towarzystwa Pomocy Uchodźcom z Radzieckiej Rosji, redakcje schematyzmu „Elenchus Cleri et Eccesiarum Mohyloviensis in Russiam”, wydawanego w latach 1925-1932 pod redakcją Około-Kułaka, oraz pisma „Китеж: Русский католический вестник”, publikowanego w latach 1927-1931 pod redakcją Około-Kułaka i ks. Diodora Kołpińskiego (Диодор Валерьянович Колпинский, 1892-1932)³⁸ oraz:

²⁶ Ibidem, k. 6.

²⁷ *Dokumenty dotyczące akcji Delegacji Polskich w Komisjach Mieszanych Reewakuacyjnej i Specjalnej w Moskwie*, z. 6: I. Sprawy ogólne i II. Komisja Specjalna w okresie od 18.V do 1.XI. 1922 r., Warszawa 1923, s. 35-36, 38, 97.

²⁸ Cf. K. Zamorski, *Pod anteną Radia Wolna Europa*, Poznań 1995, s. 144.

²⁹ Cf. *Ksiądz Rektor Wincenty Kwiatkowski, uczony i człowiek w trzydziestą rocznicę śmierci*, red. Z. Falczyński, Lublin 2002.

³⁰ A.W. Kwiatkowski, *Biografia...*, k. 6-7.

³¹ A.V. Kwiatkowski, *The Auto-Biography of Priest Antoni Vincenty Kwiatkowski*, w: Antoni Wincenty Kwiatkowski Papers, op. cit., k. 7 mps.

³² A.W. Kwiatkowski, *Biografia...*, k. 7.

³³ Ibidem.

³⁴ A.V. Kwiatkowski, *The Auto-Biography...*, s. 11.

³⁵ A. Kozyska, *Arcybiskup Edward Ropp...*, s. 202-207.

³⁶ T. Górski, op. cit.

³⁷ A. Kozyska, *Arcybiskup Edward Ropp...*, s. 209.

³⁸ D. Panto, *Między Europą a Azją, między katolicyzmem a prawosławiem. Ks. dr Diodor Kołpiński (1892-1932)*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, 39/2022, nr 1, s. 219, 224-225.

- Towarzystwa Misyjnego³⁹, założonego przez abp. E. Ropa i ks. prał. A. Około-Kułaka, zarejestrowanego i zorganizowanego w 1922 r.⁴⁰ w celu kształcenia misjonarzy⁴¹ i wspierania działań na rzecz krzewienia i umacniania wiary katolickiej w Rosji Sowieckiej⁴². Organizacja została zlikwidowana po „kilkuletniej wegetacji” w grudniu 1931 r.⁴³;
- Ligi Antybolszewickiej, założonej (w 1920 r.) i kierowanej przez Około-Kułaka⁴⁴, działającej przy wsparciu administracji państwowej⁴⁵. Jej wydawnictwo opublikowało m.in. broszury A.W. Kwiatkowskiego, prawdopodobnie w 1930 r.⁴⁶ Ks. szambelan⁴⁷ brał również udział w innych działaniach organizacji⁴⁸. Liga przeżywała już wtedy kryzys z powodu braku środków i aktywistów⁴⁹.

Ośrodek przy ul. Mazowieckiej 11/31 prowadził również działalność dokumentacyjną, gromadząc w szczególności informacje na temat sytuacji Kościoła katolickiego w Rosji Sowieckiej i ZSRR. Przykładem może być ankieta kolportowana w 1927 r. przez Około-Kułaka⁵⁰. Dołączono ją m.in. do książki pamiątkowej: *9-VI. 1902–9-VI. 1927 Jego Eksc. Księdzu Edwardowi Roppowi, arcybiskupowi mohylowskiemu, metropolicie Rosji w dniu 25-lecia sprawowania rządów biskupich hold składają duchowieństwo i wierni*⁵¹. W przygotowaniu książki wziął udział A.W. Kwiatkowski.

Materiały gromadzone przy ul. Mazowieckiej 11/31 były zapewne wykorzystywane przez Około-Kułaka przy opracowywaniu broszur i artykułów publikowanych w latach dwudziestych⁵². Ich zasób powiększył się dzięki Kwiatkowskiemu, który podarował abp.

³⁹ Od listopada 1922 r. Polskie Towarzystwo Misyjne, od kwietnia 1926 r. Katolickie Towarzystwo Misyjne, cf. A. Kozyrka, *Katolickie Towarzystwo Misyjne w Polsce (1921-1931)*, „Studia Polonijne”, 28/2007, s. 33-60.

⁴⁰ Cf. *Towarzystwo Misyjne w Polsce*, „Jutrzenka”, 1/1923, z. 1, s. 14.

⁴¹ W 1924 r. powołano Instytut Misyjny w Lublinie, który działał do 1934 r., cf. A. Kozyrka, *Arcybiskup Edward Ropp...*, s. 226-228.

⁴² A. Około-Kułak, *Szkice...*, s. 13.

⁴³ A. Kozyrka, *Katolickie Towarzystwo Misyjne...*

⁴⁴ *Statut towarzystwa pod nazwą „Liga Antybolszewicka”*, Warszawa 1920; Towarzystwo „Liga Antybolszewicka”, 1919-1925, Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), sygn. 88/33.

⁴⁵ J. Ławnik, *Represje policyjne wobec ruchu robotniczego 1918-1939*, Warszawa 1979, s. 251-252.

⁴⁶ A. Starodworski [pseud., i.e. A.W. Kwiatkowski], *Atak Międzynarodówki Komunistycznej na rolnictwo polskie (rady gminne i sejmiki powiatowe)*, Warszawa [1930]; idem, *Zamach bolszewicki na samorząd Polski (rady gminne i sejmiki powiatowe)*, Warszawa [1930].

⁴⁷ Tytuł tajnego szambelana ks. A.W. Kwiatkowski otrzymał od papieża Piusa XI w podzięcie za podarowane mu zbiory, przywiezione z Rosji, cf. A.W. Kwiatkowski, *Biografia...*, k. 7.

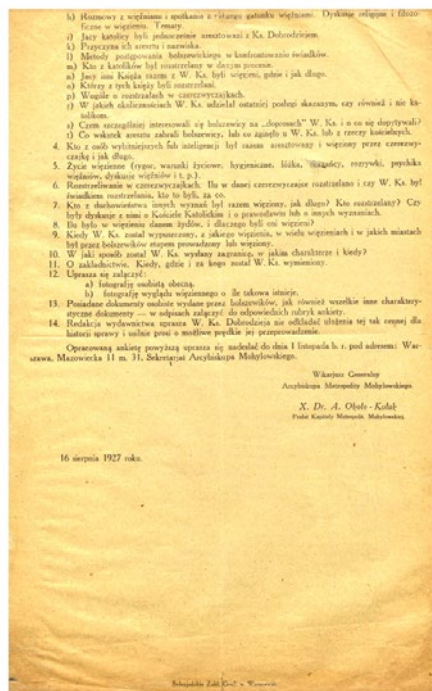
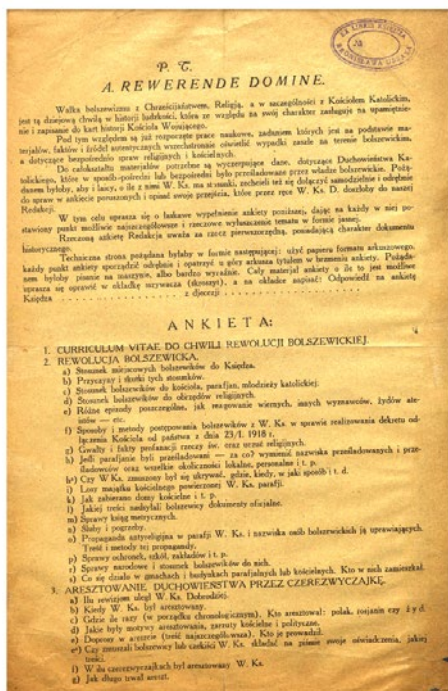
⁴⁸ Cf. *Przeciw zbrodniom bolszewickim i prześladowaniu religii. Referaty i mowy na zebraniu protestacyjnym, zwołanem przez Ligę Antybolszewicką w Warszawie, dnia 10 marca 1930 r. w sali Rady Miejskiej*, Warszawa 1930. Broszurę opublikowało Wydawnictwo Ligi Antybolszewickiej.

⁴⁹ *Dotychczasowa działalność Instytutu*, „Biuletyn Instytutu Naukowego Badania Komunizmu” („Biuletyn INBK”), 1/1931, s. 32.

⁵⁰ Cf. *Ankieta w sprawie prześladowania Duchowieństwa katolickiego przez bolszewików*, „Wiadomości Archidiecezjalne Wileńskie”, 1/1927, nr 13, s. 172-174.

⁵¹ Materiały ks. Bronisława Ussasa, Biblioteka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (KUL), rkps 775, k. 2-18.

⁵² Np. A. Około-Kułak, *Bolszewizm a religia*, „Przegląd Powszechny”, 39/1922, t. 155-156, nr 466, s. 193-202; idem, *Bolszewicki kodeks karny*, „Przegląd Powszechny”, 40/1923, t. 157, nr 470, s. 117-124. Oba teksty zostały opublikowane także jako broszury (w 1923 r.), pierwszy w Warszawie, drugi w Krakowie, cf. A. Około-Kułak, *Misja Polski na Wschodzie dawniej, obecnie a w przeszłości. Odczyt wygłoszony na Zjeździe Misyjnym w dn. 26.VI.1926*, Warszawa 1931 [i.e. 1930].

Fot. 1-2. Ankieta kolportowana w 1927 r. przez ks. prał. A. Około-Kułaka. Źródło: Materiały ks. Bronisława Ussasa, Biblioteka Katolicka Uniwersytetu Lubelskiego, rkps 775, k. 18

Roppowi część zbiorów przywiezionych do Polski. Stały się one podstawą kolekcji muzeum i Biblioteki Sekretariatu Arcybiskupa Mohylewskiego metropolity Rosji⁵³.

Wiosną 1930 r. zbiory i biura zostały przeniesione na ul. Mianowskiego 24/3, do mieszkania ks. A. Około-Kułaka⁵⁴. W lokalu mieściła się też redakcja „Komunikatu Urzędowego Sekretariatu Arcybiskupa Metropolity Mohylewskiego”⁵⁵ kolportowanego w 1931 r. oraz „czasowy” adres Instytutu Naukowego Badania Komunizmu (INBK)⁵⁶.

Organizatorem Instytutu był ks. A.W. Kwiatkowski, który od przyjazdu do Polski, prowadząc aktywną działalność antykomunistyczną⁵⁷, dążył do powołania placówki, która miałaby zajmować się badaniem i zwalczaniem marksizmu-leninizmu. W efekcie powstał INBK, zarejestrowany w czerwcu 1930 r., w pierwszych latach istnienia działający w istocie

⁵³ A. Starodworski [pseud., i.e. A.W. Kwiatkowski], *Katalog Centralny*, „Biuletyn INBK”, 1/1931, s. 20.

⁵⁴ *Z Kancelarii Arcybiskupa Metropolity Mohylewskiego*, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie”, 12/1930, nr 7, s. 239.

⁵⁵ Cf. Materiały ks. Bronisława Ussasa, op. cit., k. 22-29.

⁵⁶ „Biuletyn INBK”, 2/1931, s. 8.

⁵⁷ Był autorem kilkudziesięciu książek, broszur i artykułów opublikowanych pod swoim nazwiskiem, częściej pod pseudonimem Antoni Starodworski.

Fot. 3. Ks. A.W. Kwiatkowski i ks. prał. A. Około-Kułąk w Komitecie Wykonawczym Obchodu Jubileuszu J.E. Arcybiskupa E. Roppa. Źródło: Materiały ks. Bronisława Ussasa, Biblioteka KUL, rkps 775, k. 3

i źródła szczególnie w książce, a w ogóle w bibliologii jako nauce i nowej dyscyplinie o książce, powstałej i poważnie rozwijającej się na «froncie sowieckim»⁶². W tym kontekście ważnym zadaniem Instytutu była rekonstrukcja systemu bibliograficznego obowiązującego w ZSRR⁶³.

Nad działalnością placówki miała czuwać Rada. 16 grudnia 1930 r. do jej Prezydium wybrano m.in. Roppa i Około-Kułąka⁶⁴. Arcybiskup wyjaśnił swoje zaangażowanie podczas Konferencji działaczy katolickich, zorganizowanej 9 listopada 1931 r.⁶⁵ Wzięli w niej udział m.in.: redaktor „Głosu Kapłańskiego”, ks. prał. dr Władysław Kępiński (1881-1942)⁶⁶; prowincjał Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego, ks. Szczepan Machnicki (1885-1959)⁶⁷; prowincjał Prowincji Polskiej TJ w latach 1919-1926, ks. Stanisław Sopuch (1869-1941)⁶⁸, i redaktor naczelny „Przeglądu Powszechnego” w latach 1902-1918,

rzeczy tajnie⁵⁸. Wśród jego założycieli byli ks. prałat A. Około-Kułąk – w Instytucie oficjalnie od 20 października 1930 r., i ks. abp E. Ropp – oficjalnie od 25 października 1930 r.⁵⁹ INBK powstał dzięki wsparciu: Ministerstwa Spraw Wewnętrznych; Ministerstwa Spraw Wojskowych; MSZ; Ministerstwa Sprawiedliwości oraz Ministerstwa Skarbu⁶⁰. Zasadniczym elementem programu naukowego Instytutu, oprócz studiów nad filozofią, ekonomią, historią i działalnością komunistyczną, miała być sowiecka bibliologia⁶¹, pod którą: „bolszewicy rozumieją realizm sowiecki, czyli kompleks elementów znajdujących odzwierciedlenie, wyjaśnienie, dynamikę

⁵⁸ J. Puchalski, *Instytut Naukowego Badania Komunizmu w Warszawie (1930-1939): program, organizacja, zbioru prace księgoznawcze*, w: *Bibliologia polityczna. Praca zbiorowa*, red. D. Kuźmina, Warszawa 2011, s. 235.

⁵⁹ *Dotychczasowa działalność Instytutu...*, s. 28.

⁶⁰ J. Puchalski, *Instytut...*, s. 220-223.

⁶¹ A. Starodworski [pseud., i.e. A.W. Kwiatkowski], *O właściwą pracę naukową*, „Biuletyn INBK”, 3/1932, s. 37-38.

⁶² A. Starodworski [pseud., i.e. A.W. Kwiatkowski], *Katalog...*, s. 24-25.

⁶³ J. Puchalski, *Instytut...*, s. 237-240.

⁶⁴ *Dotychczasowa działalność Instytutu...*

⁶⁵ *Konferencja działaczy katolickich*, „Biuletyn INBK”, 2/1931, s. 13-17.

⁶⁶ S. Myst. [Mystkowski], *Ks. Władysław Kępiński*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie”, 31/1947, nr 6-7, s. 149-152.

⁶⁷ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, oprac. L. Grzebień, Kraków 1996, s. 397.

⁶⁸ R. Terlecki, *Stanisław Sopuch SJ (1869-1941) w służbie Kościoła i Zakonu*, w: *Spółczesność, kultura, wychowanie w poglądach polskich jezuitów okresu II Rzeczypospolitej*, red. S. Cieślak, B. Topij-Stempińska, Kraków 2012, s. 73-87.

ks. Jan Pawełski TJ (1868-1944)⁶⁹. W trakcie konferencji abp Ropp miał powiedzieć, że: „Walczyć z bolszewizmem – to nie znaczy zadawać się propagandową akcją antykomunistyczną. Przedewszystkiem [sic!] trzeba się organizować, trzeba posiadać a raczej tworzyć potężną prasę [⁷⁰], trzeba zwalczać błędne i szkodliwe ideologie nowoczesne, poczynając od form naukowych i kończąc na popularnych. Jeśli społeczność katolicka sama nie rozwinie akcji ideologicznej na wszystkich odcinkach życiowych [...], przyczyni się tylko do tryumfu bolszewizmu i zniszczenia dorobku cywilizacji chrześcijańskiej. Instytut Naukowego Badania Komunizmu [...] nie bierze na siebie obowiązku zwolnienia wszystkich od grożącego widma bolszewizmu. Celem Instytutu [...] jest tylko stworzenie wzorowego warsztatu pracy naukowej, już dokonywanego metodą iście benedyktyńską [...] udział indywidualny w pracach Instytutu zarówno jak i jego poparcie ze strony sfer Katolickich, jest sprawą niemniej zasadniczą niż wszelkie inne”⁷¹.

W dniu 3 listopada 1931 r., wobec ustąpienia z funkcji prezesa Prezydium Rady prof. Tadeusza Brzeskiego (1884-1958)⁷² – ekonomisty, prorektora Uniwersytetu Warszawskiego, członka INBK od 17 października 1930 r., obrano na tę funkcję właśnie Roppa⁷³.

16 grudnia 1931 r. powołano nowy skład Rady, m.in. z A. Lednickim (w INBK od 17 listopada 1931 r.)⁷⁴, ale bez A. Około-Kułaka i E. Roppa, któremu przyznano „godność Pierwszego Członka Honorowego Instytutu Naukowego Badania Komunizmu za zasługi położone w pracy Instytutu”⁷⁵. Ich ustąpienie z tego gremium wiązało się zapewne z decyzją Stolicy Apostolskiej, na mocy której „z dniem 31.XII.b.r. czasową Kurię Mohyłowską w Warszawie należy zwinąć”. Poinformował o tym ostatni (nr 8, z 16 grudnia 1931 r.) „Komunikat Urzędowy Sekretariatu Arcybiskupa, Metropolity Mohyłowskiego”, zawierający też list Roppa, również datowany na 16 grudnia 1931 r., stanowiący „pożegnanie” z kapłanami archidiecezji mohyłowskiej⁷⁶.

3. Biblioteka, muzeum i archiwum Sekretariatu Arcybiskupa Mohyłowskiego metropolity Rosji

Tworzenie przez INBK „wzorowego warsztatu pracy naukowej”, o którym mówił abp Ropp, polegało na opracowaniu Katalogu Centralnego wydawnictw komunistycznych. Zdaniem A.W. Kwiatkowskiego miał on stanowić podstawowe narzędzie do osiągnięcia naukowych i politycznych celów Instytutu⁷⁷. Jego projekt poparła Rada INBK, zalecając mu nawiązanie kontaktu z właścicielami warszawskich księgozbiorów bogatych w takie materiały w celu

⁶⁹ L. Grzebień, *Pawełski Jan (1868-1944)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 25, red. nac. E. Rostworowski, Wrocław 1980, s. 361-362.

⁷⁰ Jeszcze jako bp wileński E. Ropp zaproponował w 1907 r. plan konsolidacji prasy katolickiej, cf. J. Plis, *Kościół katolicki w Polsce, a prasa, radio i film 1918-1939*, Lublin 2001, s. 52-53.

⁷¹ *Konferencja działaczy...*, s. 16-17. Cf. E. Ropp, *Idea komunizmu a Instytut*, „Biuletyn INBK”, 2/1931, s. 20.

⁷² A. Śródka, P. Szczawiński, *Biogramy uczonych polskich*, cz. 1: *Nauki społeczne*, z. 1: A-J, Wrocław 1983, s. 163-165.

⁷³ *Zmiany w składzie Rady Instytutu*, „Biuletyn INBK”, 2/1931, s. 1.

⁷⁴ „Biuletyn INBK”, 3/1932, s. 8.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 9.

⁷⁶ W: Materiały ks. Bronisława Ussasa, op. cit., k. 29.

⁷⁷ [A.W. Kwiatkowski], *Sprawozdanie z pobytu Delegacji Antikominternu w Warszawie*, Warszawa 25 V 1936 r., w: Instytut Naukowego Badania Komunizmu w Warszawie (Księgozbiór A. Kwiatkowskiego). Opracowania re-

„wcielenia ich do «Katalogu Centralnego»»⁷⁸. W efekcie Kwiatkowski uzyskał zgodę m.in. Sekretariatu Archidiecezji Mohylewskiej na ujęcie jego zbiorów bibliotecznych w Katalogu Centralnym Instytutu.

Księgozbiór biblioteczny i eksponaty muzealne, znajdujące się w 1931 r. na ul. Mianowskiego 24/3, Kwiatkowski opisał pokrótce w „Biuletynie INBK”. W swojej relacji poinformował mianowicie, że Biblioteka „Archidiecezji Mohylewskiej stanowiąca dar księdza Szambelana Antoniego Kwiatkowskiego, skolekcjonowany i wywieziony przez niego z Rosji Sowieckiej” zawierała bogatą kolekcję prasy (w „dziale prasowym”). Znajdowały się w niej pełne roczniki, począwszy od pierwszych numerów, takich periodyków jak ukazujące się od marca 1917 r. dzienniki „Izwestija” („Известия”) i „Prawda” („Правда”) oraz wydawany od 1918 r. dziennik „Ekonomiczeskaja żyżń” („Экономическая жизнь”). Jak twierdził Kwiatkowski, roczniki te kompletowano „systematycznie prawie aż do chwili obecnej”. Biblioteka Sekretariatu posiadała również inne sowieckie pisma, w tym: wydawany od 1917 r. „Gudok” („Гудок”); moskiewski „Komunističeskij Trud” („Коммунистический труд”), publikowany pod tym tytułem w latach 1920-1922; także moskiewską gazetę „Trud” („Труд”), wydawaną od 1921 r., oraz publikowany od 1922 r. miesięcznik „Bezbożnik” („Безбожник”). Zbiór uzupełniała polska prasa wydawana w okresie rewolucji lutowej i rządów Aleksandra Kiereńskiego w 1917 r.⁷⁹

Księgozbiór biblioteczny składał się z ok. 3000 pozycji. Głównie były to wydawnictwa dotyczące doktryny i filozofii komunizmu oraz życia politycznego, ekonomicznego, oświatowego i kulturalnego w Związku Sowieckim. Za szczególnie ciekawe i rzadkie A.W. Kwiatkowski uważał „wydawnictwa partii komunistycznej, odzwierciedlające wszelkie teorie i spory w łonie partji, rozmaite dokumenty partyjne, rewolucyjne”⁸⁰.

Zbiory uporządkowano w układzie działowym, co potwierdza prezentowana poniżej pieczętka biblioteczna.

Biblioteka posiadała katalog inwentarzowy zawierający szczegółowe adnotacje treściowe dla każdej pozycji. Był też „skorowidz rzeczowy, jednak na tyle skrótowo opracowany, że korzystanie z niego wymaga wielkiej wprawy”. A.W. Kwiatkowski stwierdził przy tej okazji, że katalog rzeczowo-działowy Biblioteki Sekretariatu „wymaga gruntownego opracowania, zwłaszcza co do prasy, która jakkolwiek dotychczas jest rzeczą nietkniętą, jednakowoż prędzej czy później, ze względu na potrzeby praktyczne, będzie musiała być opracowana z całą dokładnością”⁸¹.

Część muzealną zbiorów stanowiło m.in. około 400 plakatów sowieckich o tematyce propagandowej, antyreligijnej, antypolskiej i kulturalnej – być może „90 plakatów, które pokazywały bolszewicką propagandę antyreligijną”, eksponowanych podczas Wystawy Misyjnej⁸² zorganizowanej w Lublinie na początku 1930 r. m.in. przez Około-Kułaka

feratowe, korespondencja, odezwy. 1927-1927, AAN, sygn. 2/1241/0, nr zespołu: 102/1, k. 198, mps; A.V. Kwiatkowski, *The Auto-Biography...*, k. 13.

⁷⁸ A. Starodworski [pseud., i.e. A.W. Kwiatkowski], *Katalog...*, s. 18.

⁷⁹ Ibidem, s. 20.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Ibidem, s. 21.

⁸² A. Kozyska, *Arcybiskup metropolita Edward Ropp (1851-1939) i jego dzieła misyjne*. Praca magisterska napisana pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Stanisława Wilka, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin 1998, s. 86, mps.

i Kwiatkowskiego⁸³, pochodziło właśnie z tej kolekcji. Do zbiorów muzealnych należało też tysiące „oryginalnych negatywów fotograficznych”, ilustrujących „wyczerpująco rozmaite dziedziny ustroju i życia sowieckiego”. Zdjęcia wykonał sam Kwiatkowski podczas pracy delegacyjnej w Komisjach Mieszanych Rewakuacyjnej i Specjalnej. Sporządził z nich zresztą „odbitki i dżapozytywy w ilości około 2.000 sztuk”, które zachował dla siebie⁸⁴, przekazując je Bibliotece INBK⁸⁵.

Opis „Biblioteki i Muzeum Archidiecezji Mohylewskiej” Kwiatkowski zakończył stwierdzeniem, iż kuria „w osobie ks. Prałata Około-Kułaka dokłada starań do dalszego kompletowania i rozwijania zbiorów bibliotecznych”⁸⁶. Gromadzono również „okolicznościowe bogate archiwum [...] organicznie związane z losem i przeżyciami [...] owczarni i jej pasterzy” w Rosji⁸⁷.

Zbiory Sekretariatu mogły zatem stanowić odpowiedni zasób źródłowy do podjęcia studiów nad dziejami Kościoła w Rosji. Tym bardziej, że Sekretariat został zobligowany przez abp. Roppa do ogłoszenia drukiem szeregu materiałów znajdujących się w archiwum⁸⁸. W efekcie w 1932 r. opublikowano wydawnictwo zbiorowe pt. *Kościół katolicki w Rosji. Materiały do jego historii i organizacji*, zawierające artykuły historyczne i o tematyce teologiczno-kanonicznej, w tym tekst opisujący działalność Towarzystwa św. Wincentego a Paulo w Petersburgu. Był to pierwszy zeszyt z planowanej serii wydawniczej. W kolejnych, które miały się ukazywać w liczbie czterech lub pięciu „w pewnych odstępach czasu”⁸⁹, planowano opublikować opracowania przedstawiające m.in. dzieje diecezji kamienieckiej i saratowskiej oraz działalność i rolę edukacyjnych placówek piotrogrodzkich: Zakładów Wychowawczo-Rzemieślniczych ks. Antoniego Maleckiego (1861-1935)⁹⁰, Gimnazjum św. Katarzyny oraz Cesarskiej Rzymskokatolickiej Akademii Duchownej. Daje to niejaki pogląd na zawartość archiwum Sekretariatu. Wszystkie materiały, które planowano opublikować, miały złożyć się „na całość, odtwarzającą historię, organizację, stan prawny,

Fot. 4. Biblioteka Sekretariatu Arcybiskupa Mohylewskiego metropolity Rosji, pieczętka; 5,7 × 5,7 cm. Źródło: Biblioteka Narodowa w Warszawie. Magazyn Ikonografii, sygn. E.5391

⁸³ *Wystawowy komitet organizacyjny*, „Missye Katolickie”, 49/1930, nr 2, s. 90.

⁸⁴ A. Starodworski [pseud., i.e. A.W. Kwiatkowski], *Katalog...*, s. 21.

⁸⁵ J. Puchalski, *Instytut...*, s. 232.

⁸⁶ A. Starodworski [pseud., i.e. A.W. Kwiatkowski], *Katalog...*, s. 22.

⁸⁷ *Kościół katolicki w Rosji...*, s. 5.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ *Ibidem*, s. nlb.

⁹⁰ G. Kawalerczyk, *Biskup Antoni Malecki – Apostoł Rosji (1861-1935)*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie”, 88/1998, nr 7 (921), s. 486-489.

społeczny, obyczajowy, statystykę i t.d. Kościoła Katolickiego w dawnej Rosji”⁹¹. Wobec likwidacji kurii zawieszono wydawanie kolejnych zeszytów.

Jakie były losy materiałów zgromadzonych po „zwinięciu” kurii mohylewskiej? Cała jej dokumentacja miała zostać przekazana do Rzymu⁹², natomiast archiwum Sekretariatu przejęła nuncjatura apostolska w Warszawie⁹³ – uległo zniszczeniu w czasie powstania warszawskiego⁹⁴. W znanych autorowi źródłach brakuje informacji na temat losu zbiorów bibliotecznych i muzealnych. Po likwidacji kurii, INBK opuścił lokal na ul. Mianowskiego 24 m. 3, przenosząc się na ul. Kruczą 49 m. 12⁹⁵ – pod tym adresem funkcjonował co najmniej od lutego 1932 r. Być może część zbiorów biblioteki i muzeum Sekretariatu wróciło wtedy do swojego pierwotnego właściciela, ks. A.W. Kwiatkowskiego. Wskazują na to m.in. informacje zawarte w datowanym na 26 maja 1936 r. *Sprawozdaniu z pobytu Delegacji Antikominternu w Warszawie* jego autorstwa. Mowa w nim o zbiorach prasy INBK, zawierających „kompletne roczniki początkowej prasy bolszewickiej (Izwestija, Prawda, Ekonomiczeskaja Żizń) rozpoczynające się od 1-go numeru nawet już za czasów Kierenskiego”⁹⁶ – opis działu prasy biblioteki Sekretariatu był podobny. W tym samym dokumencie mowa jest też o kolekcji plakatów i fotografii w zbiorach INBK ilustrujących życie w Sowietach⁹⁷.

Podsumowanie

Polscy duchowni bacznie śledzili rozwój sytuacji społeczno-politycznej w zrewoltowanej Rosji. Szczególne zagrożenie dla Kościoła katolickiego ze strony bolszewików skłaniało do gromadzenia materiałów dokumentujących ich ideologię, doktrynę i realne działania, zwłaszcza wobec Kościoła. Miały one też służyć za podstawę studiów i opracowania publikacji m.in. mających ostrzegać polską i międzynarodową opinię publiczną przed komunizmem jako śmiertelnym zagrożeniem dla cywilizowanego, chrześcijańskiego świata.

Podobny zbiór materiałów znalazł się pod pieczęią ks. prał. A. Około-Kułaka w ośrodku kurii mohylewskiej w Warszawie, przy czym podstawę muzeum i Biblioteki Sekretariatu Arcybiskupa Mohyłowskiego metropolity Rosji stanowiła kolekcja wywieziona przez ks. A.W. Kwiatkowskiego z Rosji Sowieckiej i подарowana abp. E. Roppowi. Nieprzypadkowo zatem od przełomu 1930/1931 r. w tym samym lokalu, w których mieściły się biura prowadzone przez Około-Kułaka, znalazło swoją tymczasową siedzibę biuro INBK, założonego w 1930 r. przez A.W. Kwiatkowskiego, przy współdziałaniu E. Roppa i A. Około-Kułaka. Być może stanowiło to impuls do planowanego w tym czasie zintensyfikowania działalności wydawniczo-naukowej Sekretariatu.

⁹¹ *Kościół katolicki w Rosji...*, s. nlb.

⁹² A. Kozyrska, *Arcybiskup Edward Ropp...*, s. 216.

⁹³ A. Kozyrska, *Arcybiskup metropolita Edward Ropp (1851-1939)...*, s. 91.

⁹⁴ R. Dzwonkowski, op. cit., s. 54.

⁹⁵ *Komunikaty*, „Biuletyn Instytutu Naukowego Badania Komunizmu”, czerwiec 1932, z. 3, s. 29.

⁹⁶ AAN MSW (dopływ z 1989 r.), sygn. 1067, k. 187, mps.

⁹⁷ *Ibidem*, k. 187, 188, 198-199.

Wobec likwidacji ośrodka kurii mohylewskiej plany te nie zostały zrealizowane, a materiały w nim zgromadzone nie w pełni wykorzystane. Tę lukę jednak w pewnym stopniu wypełniła późniejsza działalność INBK⁹⁸.

Bibliografia

- Ankieta w sprawie prześladowania Duchowieństwa katolickiego przez bolszewików*, „Wiadomości Archidiecezjalne Wileńskie”, 1/1927, nr 13, s. 172-174.
- Antoni Wincenty Kwiatkowski Papers, 1917-1969, Hoover Institution Archives, Stanford University, California, Collection Number: 71013.
- Chwalewik E., *Wojenne straty polskich zbiorów exlibrisów*, Wrocław 1948.
- Dokumenty dotyczące akcji Delegacji Polskich w Komisjach Mieszanych Reewakuacyjnej i Specjalnej w Moskwie*, z. 6: I. Sprawy ogólne i II. Komisja Specjalna w okresie od 18.V. do I.XI. 1922 r., Warszawa 1923.
- Dotychczasowa działalność Instytutu*, „Biuletyn Instytutu Naukowego Badania Komunizmu”, 1/1931, s. 28-37.
- Dzwonkowski R., *Losy duchowieństwa katolickiego w ZSSR 1917-1939. Martyrologium*, Lublin 1998.
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, oprac. L. Grzebień, Kraków 1996.
- Górski T., *Antoni Około-Kulak (1883-1940)*, w: *Internetowy Polski Słownik Biograficzny*, [online] <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/antoni-okolo-kulak-1883-1940-ksiazd> (dostęp 5.04.2023).
- Grzebień L., *Pawelski Jan (1868-1944)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 25, red. nac. E. Rostworowski, Wrocław 1980, s. 361-362.
- Ilgin W., *Wspomnienia kapłana z Solówek. Jak to było w raju bolszewickim. Charków – Solówki – Piniega – Moskwa – Warszawa (1917-1933)*, Lublin 2006.
- Instytut Naukowego Badania Komunizmu w Warszawie (Księgozbiór A. Kwiatkowskiego). Opracowania referatowe, korespondencja, odezwy. 1927-1927, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, sygn. 2/1241/0, nr zespołu: 102/1.
- Kawalerczyk G., *Biskup Antoni Malecki – Apostoł Rosji (1861-1935)*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie”, 88/1998, nr 7 (921), s. 486-489.
- Komunikaty*, „Biuletyn Instytutu Naukowego Badania Komunizmu”, czerwiec 1932, z. 3, s. 29.
- Konferencja działaczy katolickich*, „Biuletyn Instytutu Naukowego Badania Komunizmu”, 2/1931, s. 13-17.
- Kozyrka A., *Arcybiskup metropolita Edward Ropp (1851-1939) i jego dzieła misyjne*. Praca magisterska napisana pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Stanisława Wilka, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin 1998, mps.
- Kozyrka A., *Arcybiskup Edward Ropp. Życie i działalność (1851-1939)*, Lublin 2004.
- Kozyrka A., *Katolickie Towarzystwo Misyjne w Polsce (1921-1931)*, „Studia Polonijne”, 28/2007, s. 33-60.
- Ksiądz Rektor Wincenty Kwiatkowski, uczony i człowiek w trzydziestą rocznicę śmierci*, red. Z. Falczyński, Lublin 2002.
- Kwiatkowski A.W., *Katolicyzm a komunizm*, Warszawa 1936.
- [Kwiatkowski A.W.], *Sprawozdanie z pobytu Delegacji Antikominternu w Warszawie*, Warszawa 25 V 1936 r., w: Instytut Naukowego Badania Komunizmu w Warszawie (Księgozbiór A. Kwiatkowskiego). Opracowania referatowe, korespondencja, odezwy. 1927-1927, AAN, sygn. 2/1241/0, nr zespołu: 102/1, 187-203, mps.

⁹⁸ Wydał m.in. książki A.W. Kwiatkowskiego: *Dzieje cerkwi prawosławnej w Z.S.R.R.*, Warszawa 1934 oraz *Katolicyzm a komunizm*, Warszawa 1936.

- Loster A., *Towarzystwa Św. Wincentego a Paulo*, w: *Kościół katolicki w Rosji. Materiały do jego historii i organizacji*, z. 1, Warszawa–Poznań 1932, s. 87-104.
- Ławnik J., *Represje policyjne wobec ruchu robotniczego 1918-1939*, Warszawa 1979.
- Materiały ks. Bronisława Ussasa, Biblioteka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, rkps 775.
- Miler J., *Działalność Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości na terenie Rosji*, „Spotkania z Zabytkami”, 30/2006, nr 12 (238), s. 34-35.
- Myst. [Mystkowski] S., *Ks. Władysław Kępiński*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie”, 31/1947, nr 6-7, s. 149-152.
- Około-Kułak A., *Bolszewizm a religia*, „Przegląd Powszechny”, 39/1922, t. 155-156, nr 466, s. 193-202.
- Około-Kułak A., *Bolszewizm a religia*, Warszawa 1923.
- Około-Kułak A., *Bolszewicki kodeks karny*, „Przegląd Powszechny”, 40/1923, t. 157, nr 470, s. 117-124.
- Około-Kułak A., *Bolszewicki kodeks karny*, Kraków [1923].
- Około-Kułak A., *Kościół w Rosji dawniej, obecnie i w przyszłości. W tekście 21 ilustracji*, Kraków 1928.
- Około-Kułak A., *Misja Polski na Wschodzie dawniej, obecnie a w przeszłości. Odczyt wygłoszony na Zjeździe Misyjnym w dn. 26.VI.1926*, Warszawa 1931 [i.e. 1930].
- Około-Kułak A., *Szkice misyjno-wschodnie*, Warszawa 1929.
- Panto D., *Między Europą a Azją, między katolicyzmem a prawosławiem. Ks. dr Diodor Kołpiński (1892-1932)*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, 39/2022, nr 1, s. 212-231.
- Pipes R., *Rewolucja rosyjska*, Warszawa 1994.
- Plis J., *Kościół katolicki w Polsce, a prasa, radio i film 1918-1939*, Lublin 2001.
- Prasa katolicka ludowa w Petersburgu i jej inicjator ks. Około-Kułak*, „Pod Znakiem Krzyża – Wiara i Życie”, 29/1910, s. 11-14.
- Przeciw zbrodniom bolszewickim i prześladowaniu religii. Referaty i mowy na zebraniu protestacyjnym, zwołanem przez Ligę Antybolszewicką w Warszawie, dnia 10 marca 1930 r. w sali Rady Miejskiej*, Warszawa 1930.
- Puchalski J., *Instytut Naukowego Badania Komunizmu w Warszawie (1930-1939): program, organizacja, zbiory prace księgoznawcze*, w: *Bibliologia polityczna. Praca zbiorowa*, red. D. Kuźmina, s. 214-243.
- Puchalski J., *Katalog Centralny wydawnictw komunistycznych Instytutu Naukowego Badania Komunizmu w Warszawie (1930-1939)*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach”, 34/2019, s. 43-62.
- Ropp E., *Idea komunizmu a Instytut*, „Biuletyn Instytutu Naukowego Badania Komunizmu”, 2/1931, s. 19-20.
- Starodworski A. [pseud., i.e. A.W. Kwiatkowski], *Atak Międzynarodówki Komunistycznej na rolnictwo polskie (rady gminne i sejmiki powiatowe)*, Warszawa [1930].
- Starodworski A. [pseud., i.e. A.W. Kwiatkowski], *Dzieje cerkwi prawosławnej w Z.S.R.R.*, Warszawa 1934.
- Starodworski A. [pseud., i.e. A.W. Kwiatkowski], *Katalog Centralny*, „Biuletyn Instytutu Naukowego Badania Komunizmu”, 1/1931, s. 18-27.
- Starodworski A. [pseud., i.e. A.W. Kwiatkowski], *O właściwą pracę naukową*, „Biuletyn Instytutu Naukowego Badania Komunizmu”, 3/1932, s. 31-38.
- Starodworski A. [pseud., i.e. A.W. Kwiatkowski], *Zamach bolszewicki na samorząd Polski (rady gminne i sejmiki powiatowe)*, Warszawa [1930].
- Statut towarzystwa pod nazwą „Liga Antybolszewicka”*, Warszawa 1920.
- Śródka A., Szczawiński P., *Biogramy uczonych polskich*, cz. 1: *Nauki społeczne*, z. 1: *A–J*, Wrocław 1983, s. 163-165.
- Terlecki R., *Stanisław Sopuch SJ (1869-1941) w służbie Kościoła i Zakonu*, w: *Spółczesność, kultura, wychowanie w poglądach polskich jezuitów okresu II Rzeczypospolitej*, red. S. Cieślak, B. Topij-Stempińska, Kraków 2012, s. 73-87.

- Towarzystwo Misyjne w Polsce*, „Jutrzenka” 1/1923, z. 1, s. 14-15.
- Towarzystwo „Liga Antybolszewicka”, 1919-1925, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, sygn. 88/33.
- Wolsza T., *Kolaborant? Burzliwa biografia księdza Antoniego Wincentego Kwiatkowskiego (1890-1970)*, w: *Niepiękny wiek XX. Profesorowi Tomaszowi Szarocie w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, komitet red. J. Eisler, D. Jarosz et al., s. 299-311.
- Wymiana więźniów politycznych pomiędzy II Rzeczpospolitą a Sowietami w okresie międzywojennym. Dokumenty i materiały*, oprac. W. Materski, Warszawa 2000.
- Wystawowy komitet organizacyjny*, „Missye Katolickie”, 49/1930, nr 2, s. 90.
- Zamorski K., *Pod anteną Radia Wolna Europa*, Poznań 1995.
- Z Kancelarii Arcybiskupa Metropolity Mohylewskiego*, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie”, 12/1930, nr 7, s. 239.
- Zmiany w składzie Rady Instytutu*, „Biuletyn Instytutu Naukowego Badania Komunizmu”, 2/1931, s. 1.